

ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΝ ΤΙΣ ΙΔΕΕΣ Ή ΜΗΠΩΣ ΟΧΙ; (της Ιωάννας Μουτσοπούλου)

Μια γενικά αποδεκτή γνώμη είναι το ότι οι ιδέες πηγάζουν ή επιβάλλονται αποκλειστικά από τις συνθήκες. Αυτή είναι μια ολότελα αστήρικτη άποψη και πιστεύουμε ότι στηρίζεται στην κοινή καταθλιπτική εντύπωση ότι ο άνθρωπος αποτελεί έρμαιο των συνθηκών ή παθητικό δέκτη των

συμβάντων της κοινωνικής και φυσικής ζωής. Αυτή η αντίληψη ενισχύει την αίσθηση της παθητικότητας και μηδαμινότητάς του, ενώ ταυτόχρονα τον απαλλάσσει από το βάρος της ευθύνης του να αντιδράσει και να ανταποκριθεί ορθά και έγκαιρα σε αυτές τις συνθήκες. Και όπως ο άνθρωπος θεωρείται έρμαιο των εξωτερικών συνθηκών, που πάντοτε κάποιοι άλλοι έλλογοι ή άλογοι παράγοντες δημιουργούν, με τον ίδιο τρόπο θεωρούνται και οι ιδέες ως γεννήματα των συνθηκών. Δηλαδή, οι συνθήκες είναι αυτές που ορίζουν και τον άνθρωπο και τις ιδέες. Αυτό το συμπέρασμα βγαίνει από το ότι πάντοτε οι ιδέες αναδύονται έπειτα από συνθήκες πειστικές, όταν ο άνθρωπος εξαναγκάζεται να δράσει.

Είναι όμως τα πράγματα τόσο απλά και ξεκάθαρα;

Πιστεύουμε πως όχι. Τα φαινόμενα είναι ένα απλό είδωλο του πλήθους των γεγονότων της ζωής και της αιτιατής αλυσίδας τους, όπου εμπλέκονται οι σκέψεις, οι επιλογές, οι δράσεις, οι επιρροές σε ένα πολύπλοκο συνεκτικό σύνολο που τελικά καταλήγει να προκαλεί τα φαινόμενα που αντιμετωπίζουμε. Ένα άμεσο παράδειγμα είναι η οικονομική κατάσταση της εποχής μας.

Δηλαδή, έχουμε σε έναν συνεκτικό και ζωντανό ιστό τα εξής στοιχεία: τις συνθήκες, τη συνείδηση του ανθρώπου και τις ιδέες ή αρχές. Ειδικότερα:

1) **τις συνθήκες**, όπου εμπίπτουν τόσο οι φυσικές συνθήκες π.χ. το κλίμα, η σωματική διάπλαση, όσο και οι κοινωνικές συνθήκες π.χ. φτώχεια, πόλεμος, ευημερία.

2) **τη συνείδηση των ανθρώπων**, της οποίας ο ρόλος σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο δεν λαμβάνεται σχεδόν καθόλου υπόψη, ενώ αποτελεί την πηγή του κοινωνικού γίγνεσθαι. Η συνείδηση είναι αυτή που περιλαμβάνει και την παθητικότητα είτε ως επιλογή είτε ως αναπόφευκτη αδυναμία. Η συνείδηση όμως, είτε παθητική είτε ενεργητική, δημιουργεί συνθήκες ή συμβάλλει στη δημιουργία τους.

Οι κοινωνικές συνθήκες δημιουργούνται στον μεγαλύτερο βαθμό από τον ίδιο τον άνθρωπο. Το ότι μπορεί λίγοι άνθρωποι να τις κατευθύνουν δεν έχει σημασία, γιατί όπου υπάρχουν άνθρωποι υπάρχουν και ανθρώπινες σχέσεις, δηλαδή δρώντα υποκείμενα εκ των οποίων το καθένα έχει έναν βαθμό αυτοβουλίας και αυτεξουσιότητας. Η αυτεξουσιότητα εκφράζεται αφ' ενός μεν στη δυνατότητα της δράσης και αφ' ετέρου στην ικανότητα της συνείδησης για επιλογή. Είναι πιθανόν η συνείδηση να γνωρίζει και να επιλέγει το ορθό, αλλά η αντίπαλη δύναμη να είναι υπέρτερη, οπότε θα μπορούμε να πούμε ότι οι εξωτερικές συνθήκες είναι ανυπέρβλητες. Αν όμως η ίδια η συνείδηση είναι αυτή που υπνώττει, τότε τα πράγματα είναι ολότελα διαφορετικά – και αυτό είναι το σύνηθες. Επίσης, ίσως η συνείδηση να ήταν αδιάφορη, τότε που το άτομο θα μπορούσε να παρέμβει αποτελεσματικά και να ξυπνά όταν πλέον οι συνθήκες είναι ανυπέρβλητες. Και σε αυτή την περίπτωση ο άνθρωπος είναι ο δημιουργός των συνθηκών με την επιλεγμένη αδιαφορία του, γιατί η παθητική συνείδηση συχνά είναι επιλογή του ατόμου και έχει το δικό της συγκαλυμμένο μερίδιο συμμετοχής στη δημιουργία των συνθηκών, γιατί επιτρέπει να δημιουργήσουν άλλοι τις δύσκολες συνθήκες ή τις δημιουργεί το ίδιο.

3) **τις αρχές ή ιδέες** που επιβάλλονται από την ανάγκη για συλλογικότητα ή από τη φύση της συλλογικότητας και ενυπάρχουν εν δυνάμει στα πράγματα. Αυτές οι αρχές είναι οι δυνατότητες και, τελικά, οι τρόποι εναρμόνισης των ατόμων με τη συλλογικότητα. Όλες οι ιδέες που γνωρίζουμε είναι σχετικές με τη συλλογικότητα, την ύπαρξη του «άλλου», έστω και αν αυτός ο άλλος είναι η φύση ή ο ίδιος ο εαυτός μας. Η συλλογικότητα δεν μπορεί να αποφευχθεί, γιατί ο άνθρωπος είναι κοινωνικό ον και, εκτός τούτου, βρίσκεται σε συνεχή σχέση ακόμη και με το άβιο περιβάλλον του, πράγμα που τον αναγκάζει σε συνεχή επαφή και αντίδραση. Αυτές οι αρχές αποκαλύπτονται σταδιακά στον άνθρωπο ή, με άλλα λόγια, ο άνθρωπος τις προσεγγίζει λόγω της ανάγκης του για συλλογικότητα και το πόσο καλά το κάνει εξαρτάται από το βάθος της συλλογικής συνείδησής του. Οι ιδέες είναι ελεύθερες από την επιθυμία μας και την άμεση γνώση μας, γιατί είναι ενύπαρκτες στη φύση τη δική μας και των σχέσεων, και, στον βαθμό που η φύση μας και η σχέση είναι αδιάγνωστες, στον ίδιο βαθμό είναι αδιάγνωστες και οι ιδέες, αποκαλυπτόμενες σταδιακά. Το ότι αυτό άπτεται του φιλοσοφικού προβληματισμού δεν είναι κάτι που εμείς επιλέξαμε αλλά εγγενές στα πράγματα και όσοι προσπαθούν να το παρακάμψουν απλώς εθελουφυλούν. Φυσικά, δεν μπορεί κανείς να περιμένει να απαντήσει στα φιλοσοφικά προβλήματα της ζωής για να δράσει, αλλά απλώς πρέπει να μην επιβάλει ως πανάκεια αυτό που δεν αποτελεί τίποτε άλλο παρά μόνον μια αναγκαία εργαλειακή και ταυτόχρονα ατελέστατη διαχείριση των συνθηκών λόγω της άγνοιάς του. Η ματιά προς το μέλλον πρέπει να είναι απροκατάληπτη και τόσο ελεύθερη όσο είναι δυνατόν, ακόμη και από τον αναπόφευκτο περιορισμό στον οποίο μας υποβάλλει η φύση μας.

Η επιβολή ως αναπόφευκτης της αδυναμίας του ανθρώπου απέναντι στις συνθήκες πρέπει οπωσδήποτε να καταπολεμηθεί, αλλά κυρίως πρέπει να καταπολεμηθεί ο εφησυχασμός, η φαντασίωση ότι δεν υπάρχει τίποτε που να μπορεί να διαχειριστεί ο άνθρωπος. Το παράδοξο και απαράδεκτο είναι ότι ο άνθρωπος, ενώ θεωρεί τον εαυτό του έρμαιο των συνθηκών, αντιθέτως θεωρεί τους ισχυρούς ικανούς να δράσουν και να επιβάλουν συνθήκες σαν να είναι τα

μόνο αυτόβουλα όντα – και γι' αυτό τους επιρρίπτει την ευθύνη. Πρέπει όμως να απαντήσουμε στο θεμελιώδες ερώτημα: Είναι δυνατόν η αυτοβουλία ή η αυτεξουσιότητα να είναι χαρακτηριστικό μόνον λίγων ανθρώπων; Φυσικά, η δύναμη έχει μεγαλύτερες δυνατότητες δράσης, αλλά δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν άτομα αυτόβουλα και άλλα μη αυτόβουλα. Η αυτοβουλία είναι καθολική αρχή για την ανθρωπότητα και αυτό πρέπει να το δούμε καθαρά.

Το ότι ο ανθρώπινος παράγοντας παίζει ρόλο φαίνεται και από δύο παραδείγματα της ιστορίας. Οι ιστορικές συνθήκες στην αρχαία Αθήνα κατέληξαν στον Σόλωνα που έβαλε τα πρώτα και επαναστατικά θεμέλια της δημοκρατίας, ενώ οι ιστορικές συνθήκες στη Γερμανία του μεσοπολέμου του 20ού αιώνα κατέληξαν στον Χίτλερ με τον ναζισμό. Ο λαός με την κουλτούρα του και τις επιλογές του έπαιξε και στις δύο περιπτώσεις σημαντικό ρόλο, στη μία θετικό και στην άλλη αρνητικό. Κάθε εξωτερική συνθήκη προκαλεί μία ανταπόκριση του ανθρώπου και αυτή ακριβώς η ανταπόκρισή του είναι το ζητούμενο, γιατί είναι ανάλογη με τη συνείδησή του και αποτελεί δική του επιλογή.

Σε τελική ανάλυση, δεν μπορούμε να κρίνουμε τα πράγματα μόνον από τις συνθήκες της τελευταίας στιγμής, από τις συνθήκες μιας τελικής μάχης όπου οι δυνάμεις παρατάσσονται σε ένα πεδίο με πλήρη ανάπτυξη όπως στον πόλεμο, και όπου μπορεί ο συσχετισμός δυνάμεων να είναι συντριπτικά αρνητικός. Πρέπει να τα κρίνουμε μέσα από όλο το ξετύλιγμα των επιλογών και των γεγονότων στον χρόνο, γιατί οι συνθήκες δημιουργούνται σταδιακά και το τέλος δεν αποτελεί παρά τη συνόψιση όσων κάναμε και δεν κάναμε σε μεγάλο μήκος χρόνου.

Όσο οι άνθρωποι είναι εγκλωβισμένοι στην αίσθηση ότι τα πάντα πηγάζουν έξω από αυτούς, τόσο θα είναι ανίκανοι να κατευθύνουν τη ζωή τους. Φυσικά, η ίδια η ζωή και πλήθος άλλων πραγμάτων δεν πηγάζουν από αυτούς, αλλά σαφέστατα έχουν ένα σημαντικό μέτρο δυνατότητας να δημιουργούν και να ασκούν επιρροή στην κοινωνία τους και το περιβάλλον.

θα πρέπει, λοιπόν, να δούμε ευκρινέστερα τα κυρίαρχα πρότυπα και «οράματα» της ανθρώπινης ζωής, για να καταλάβουμε αν υπάρχει όντως μια εκ φύσεως ανικανότητα για επιλογή και δράση ή αν υπάρχει μία βαθύτερη επιλογή για εφησυχασμό που οδηγεί τον άνθρωπο να ακολουθεί πάντοτε την οδό της ελάχιστης αντίστασης, για να είναι ήσυχος για όσον χρόνο ζει. Πιστεύουμε ότι συμβαίνει κυρίως το δεύτερο, ειδικά στον δυτικό κόσμο, το οποίο μάλιστα επιτείνεται από το ότι ο άνθρωπος, φοβούμενος τον θάνατο, αισθάνεται ότι δεν υπάρχει λόγος να οραματίζεται το μέλλον παρά μόνον το άμεσο και χειροπιαστό. Σε αυτή την περίπτωση οι ιδέες, ως αναφερόμενες στο μακρινό μέλλον, είναι μια «πολυτέλεια» γι' αυτόν, είτε ευημερεί είτε βρίσκεται σε ανάγκη, και δεν υπάρχει ποτέ ο χρόνος ή ο λόγος για να τις προσεγγίσει. Επαφίεται και απαιτεί πάντοτε από άλλους να σκεφθούν και να ερευνήσουν γι' αυτόν. Η ηθική είναι απόρροια των μεγάλων ιδεών και σαν τέτοια είναι επίσης αδιέξοδη γι' αυτόν, ωστόσο αντιφάσκοντας με τον εαυτό του επιθυμεί να βρεθούν ηθικοί πολιτικοί να λύσουν τα προβλήματά του, χωρίς όμως να ασχοληθεί ο ίδιος.

Αυτές οι αντιφάσεις δεν πρόκειται να λυθούν, αν δεν αναλάβει ο άνθρωπος την ευθύνη της ατομικής του ζωής και το μερίδιό του στη συλλογική ζωή και αν δεν αντιληφθεί και δεν πιστέψει ότι έχει τη δυνατότητα να γνωρίσει την πραγματικότητα και να την επηρεάσει. Ο καθένας μόνος του μπορεί να είναι αδύναμος συγκριτικά, αλλά οι πολλοί μαζί διαθέτουν την αποφασιστική δυναμική του μέλλοντος.

Μάλιστα, η δημοκρατία είναι ένα μοντέλο διακυβέρνησης που, για να λειτουργήσει αληθινά, απαιτεί ανθρώπους υπεύθυνους και με δημιουργική αυτοβουλία. Είναι το πολίτευμα που συνδέει τα άτομα με τη συλλογικότητα και, επομένως, με το πεδίο αρχών που αποτελεί τον συνεκτικό ιστό όλων των κοινωνικών υποκειμένων, ατομικών και συλλογικών.

Ιωάννα Μουτσοπούλου
Μέλος της ΜΚΟ Σόλων

Απρίλιος 2017

Φωτογραφία: pixabay.com

(solon.org.gr)